

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА
ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ
В ЦИФРОВУ ЕПОХУ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ**

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

Одеса, 22 квітня 2026 року

Том 1

Одеса
2026

УДК 34:004:316.4(477)
С 70

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 23.04.2026 р.)*

За загальною редакцією академіка **С. В. Ківалова**

**С70 Соціально-політична та правова система України в цифрову епоху: сучасні виклики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 22 квітня 2026 р.) / заг. ред. С. Ківалова ; НУ «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2026. – Т. 1. – 704 с.
ISBN 978-617-8763-15-2**

Матеріали конференції узагальнюють результати наукових досліджень і практичних напрацювань учених, фахівців та представників професійних спільнот, виконаних в умовах воєнного часу та глибоких суспільних трансформацій.

У збірнику представлено широкий спектр наукових розвідок і практико-орієнтованих досліджень, що охоплюють актуальні проблеми публічного та приватного права, функціонування держави, судової та правоохоронної системи, а також трансформації суспільних процесів у цифрову епоху. Значну увагу приділено питанням адміністративного, фінансового, конституційного, міжнародного, морського та митного права, а також сучасним викликам у сфері кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Окремі наукові секції присвячені проблемам удосконалення судоустрою, діяльності прокуратури, адвокатури та інших правоохоронних органів, розвитку трудового права і права соціального забезпечення, а також реформуванню цивільного, господарського, земельного, екологічного та енергетичного права. Збірник відображає також міждисциплінарний характер сучасних досліджень, охоплюючи питання філософії права, світових соціально-політичних процесів, соціології та психології, економіки та підприємництва в умовах війни і повоєнного відновлення. Важливе місце посідають дослідження у сфері інформаційних технологій, кібербезпеки, штучного інтелекту та математичного моделювання як ключових чинників забезпечення національної безпеки.

Крім того, у збірнику висвітлено проблематику педагогіки, лінгвістики права, перекладознавства, журналістики, фізичної та військової підготовки здобувачів вищої освіти.

Збірник розрахований на науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти та практиків у галузях права, економіки, соціології, психології, політології, інформаційних технологій і суміжних дисциплін.

УДК 34:004:316.4(477)

Відповідальний за випуск професор **М. Р. Аракелян**

Матеріали видано в авторській редакції.

ISBN 978-617-8763-15-2

© НУ «Одеська юридична академія, 2026
© Автори статей, 2026

Горяга Оксана Вікторівна КНЯГИНЯ ОЛЬГА – ВИДАТНА ЖІНКА ТА ДЕРЖАВНА ДІЯЧКА	118
Єфремова Наталя Володимирівна ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ЖИТЕЛІВ-ЧЛЕНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	121
Корнієнко Ірина Валеріївна ОСВІТА ТА КНИГОДРУКУВАННЯ У ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ.	124
Завальнюк Ірина Володимирівна ПРАВОВА ЕТНОЛОГІЯ ЯК НАПРЯМ СУЧАСНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	128
Артур Ліс LEX SALICA ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПИ: МІЖ ЗВИЧАЄМ ТА ПИСАНИМИ НОРМАМИ	131
Любічанківський Ольгерд-Ілля Ілліч ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВІД ПОСТУПОВОГО ВИЗНАННЯ ДО СУЧАСНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ (1970-ТІ – 2025)	134
Саранчук Олександра Валеріївна СОВІСНІ СУДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА НАРОДНОГО СУДОЧИНСТВА (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)	137
Еміль Сальчинський ЦЕРЕКВІЦЬКИЙ ТА НЕШАВСЬКИЙ ПРИВІЛЕЇ 1454 РОКУ: ПРИЧИНИ ЇХ ПРИЙНЯТТЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА І ЗНАЧЕННЯ	142
СЕКЦІЯ 4. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	
Львова Єлизавета Олегівна НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	146
Афанасьєва Мар'яна Володимирівна МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП ЗАБОРОНИ ПРИМУСОВОЇ АСИМІЛЯЦІЇ	150
Mishyna Natalia LA LIBERTÉ COGNITIVE FACE AUX NEUROTECHNOLOGIES: ENJEUX JURIDIQUES À L'ÈRE DE L'INTELLIGENCE ARTIFICIELLE	153
Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ ШЛЯХОМ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ГАРАНТІЯ СТАБІЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ	155
Батан Юрій Дмитрович КОЛЕКТИВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ	158
Волкова Дарія Євгенівна СВОБОДА АСОЦІАЦІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ	162
Животовська Ірина Юрївна ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ СВІТСЬКОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН	165
Іванцова Зоя Анатоліївна КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ АЛГОРИТМІЧНОГО ВПЛИВУ	169
Панасюк Віта Миколаївна ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ТА ПІДТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ	171

Ключові слова: гендерне право, трансгендер, інтерсекс, права людини, ЛГБТ.

Key words: Gender law, transgender, intersex, human rights, LGBT.

Саранчук Олександра Валеріївна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри історії держави і права*

СОВІСНІ СУДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА НАРОДНОГО СУДОЧИНСТВА (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Питання про народну участь у здійсненні правосуддя є одним з ключових у вітчизняній правовій історії. Довгий час дослідники зосереджувалися на станових та бюрократичних інститутах, лишаючи осторонь ті судові установи, де представники суспільства реально впливали на прийняття рішень. Совісні суди, запроваджені на підставі «Установлення для управління губерній Всеросійської імперії» від 7 листопада 1775 р. (далі – Установлення), якраз і становлять такий приклад. Засновуючи їх, Катерина II, на думку вітчизняного дослідника В. Шандри, «намагалася зіпертися на європейські взірці, поклавши в основу діяльності цих інституцій головні ідеї та принципи Просвітництва – гуманізм, священне право приватної власності, повагу до людини з її слабкостями й вадами» [1, с. 14]. Одним з ключових аспектів реалізації цієї ідеї повинно було стати розширення впливу широких мас населення на відправлення правосуддя, роблячи його більш гуманним та справедливим.

Відзначимо, що «народне судочинство» як правова категорія передбачає безпосередню або інституційно опосередковану участь непрофесійних представників суспільства у відправленні правосуддя. У порівняльно-правовій науці розрізняють різноманітні форми реалізації, включаючи суди і суди присяжних, і суд шефенів (змішаний склад фахових суддів і непрофесіоналів), і виборних мирових суддів, а також інші прояви та різновиди участі населення у процедурі здійснення правосуддя. Совісний суд займає в цій типології особливе місце, оскільки поєднував риси одразу кількох моделей, що буде продемонстровано у нашому дослідженні.

Коротко охарактеризуємо правовий статус совісних судів. Відповідно до статей 395–402 «Установлення» 1775 р., до складу совісного суду входили головуючий совісний суддя, якого зазвичай призначали з числа авторитетних місцевих дворян та шість виборних засідателів. Засідателі обиралися по двоє від трьох основних вільних станів: дворянства, міського населення (міщан і купців) та державних селян (кріпаки права голосу не мали) та затверджувалися на своїх посадах губернатором або намісником. Під час слухання справи разом із суддею працювали переважно ті засідателі, які належали до того ж стану, що й учасники процесу.

Компетенція совісних судів охоплювала специфічні цивільні та кримінальні справи. У цивільному судочинстві вони діяли як третейські суди, розглядаючи майнові суперечки (найчастіше між родичами або сусідами) з метою схилити сторони до добровільної мирової угоди. У кримінальній сфері суд займався справами, де злочин був вчинений без прямого злого умислу або особами, які не могли повною мірою усвідомлювати свої дії. До цієї категорії належали правопорушення, вчинені малолітніми та психічно хворими («божевільними»); випадкове заподіяння шкоди; а також справи, пов'язані з марновірством чи чаклунством.

Процес створення совісних судів на Півдні України розтягнувся на кілька десятиліть (з 1780 по 1803 роки) і мав нерівномірний характер. Якщо в центральних регіонах Російської імперії перші подібні установи виникли в період 1775-1780-х років, то на землях України вони починають з'являтися лише на початку 80-х рр. XVIII століття. Перші совісні суди виникають у губернських центрах Північної та Східної України – Києві, Харкові, Чернігові, і лише на середину 80-х рр. ці установи були створені у південноукраїнських губернських центрах – Катеринославі (1783), Сімферополі (1784), Херсоні (1803). Їх створення відбувалося синхронно з утворенням намісництв і губерній, що свідчить про включення совісних судів до загальної моделі губернського управління. Характерною особливістю було те, що в умовах нестабільної адміністративно-територіальної структури ці суди неодноразово реорганізовувалися або поновлювали свою діяльність.

Які ознаки дозволяють віднести совісні суди до різновиду форми народного правосуддя? Першою та ключовою ознакою, на наш погляд є склад суду, який формувався з головуючого (совісного суддю) та засідателів. Головою суду призначався виключно представник дворянського стану. Закон не містив чітких вимог щодо віку, майнового стану, освіти чи наявності досвіду особи, обмежувачись загальною вказівкою на необхідність призначення на цю посаду людину наділену такими моральними чеснотами, як «здібність, совісність, розсудливість, справедливість, бездоганність» (ст. 63 «Установлень»). Таким чином, формально цю посаду міг обіймати будь-який представник дворянського стану. Слід відзначити, що на практиці саме місцеві дворяни і ставали найчастіше головами совісних судів. Так, у Таврійській губернії совісний суд очолював спершу представник корінної татарської знаті Казнадер Мегмет-ага, якому було присвоєно чин статського радника та капітан Євстигній Сарандинакі, грецького походження [1, с.73].

Засідателями ставали представники (по дві особи) від дворянського, міщанського та селянського стану. Як і у випадку з суддею совісного суду від них не вимагалось наявності професійних знань та досвіду, а основний акцент робився на моральних чеснотах. Таким чином, засідателі не були фаховими юристами, вони представляли свою суспільну верству і вносили у процес позаправові критерії – «голос совісті», місцевий звичай, суспільну доцільність. Важливо підкреслити ще одну особливість правового статусу засідателів, совісних судів, яка мала важ-

ливе значення для Півдня України – незважаючи на загалом імперський підхід при формуванні кадрів, наприкінці XVIII століття в совісних судах не діяли обмеження пов'язані з релігійною чи етнічною приналежністю.

Важливою інституційною ознакою совісних судів, що концептуально зближує їх із моделлю народного правосуддя, є електоральний (виборний) принцип формування судової присутності. На відміну від класичних імперських бюрократичних установ, склад яких жорстко призначався державною адміністрацією, совісний суд передбачав делегування судових повноважень представникам місцевих громад. Залучення виборних засідателів від різних соціальних страт (дворянства, міщанства та державних селян) створювало механізм партисипативності та мало на меті забезпечити суспільну довіру до суду. Такий підхід гіпотетично гарантував, що правосуддя здійснюватиметься особами, які є носіями локальної правосвідомості, звичаїв та етичних імперативів, що є іманентною характеристикою традиційного «суду рівних», де вердикт виносить сама громада.

Водночас практична реалізація цього демократичного принципу відзначалася глибокою непослідовністю, зумовленою станово-феодальними реаліями Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX століть. Головною суперечністю була жорстка соціальна сегрегація, оскільки виборче право поширювалося виключно на представників «вільних» станів. Відповідно, найчисельніша категорія тогочасного населення яку становили селяни-кріпаки, була повністю усунута від участі в цьому сегменті правосуддя. Крім того, навіть щодо засідателів виборчий механізм часто мав формальний характер: обрані кандидати підлягали обов'язковому затвердженню губернатором або іншими адміністративними органами, що створювало можливості для втручання влади у процес формування складу суду.

Серед дослідників немає однастайності щодо того, наскільки народна участь у совісних судах була реальною, а не декоративною. Американський історик Дж. П. ЛеДонн, аналізуючи губернську реформу 1775 р. у цілому, схильний інтерпретувати її передусім як інструмент зміцнення дворянського контролю над провінційним управлінням, а не як демократизацію правосуддя [3, с. 153]. З цим важко не погодитися частково: затвердження засідателів губернатором і реальна залежність совісного судді від місцевої адміністрації суттєво обмежували незалежність суду. Проте такий погляд не є вичерпним. Відмінність совісного суду від суто бюрократичного полягала у тому, що засідателі від міщанства і «сільського стану» фізично перебували у залі засідань і брали участь у примирному процесі, а отже, вносили у правосуддя суспільний вимір, відсутній в інших тогочасних судах. Це, нехай і в обмеженій формі, є суттєвою рисою народного судочинства.

У новоприєднаних регіонах, зокрема на Півдні України, тенденція обмеження виборності проявлялася ще більш яскраво, хоча і могла мати інші причини. Через дефіцит усталених станових структур та прагнення держави до посиленого контролю склад суду нерідко формувався шляхом призначень або підбору

«лояльних» осіб. М. Посулько у своєму дослідженні Катеринославського совісного суду встановила, що на першому етапі існування установи «її очільники радше призначалися, ніж обиралися з-поміж місцевого дворянства», а суд «змушений був керуватися не лише 'совістю' та російським законодавством, але й нормами Литовського статуту 1588 р., магдебурзького права» [4, с. 59–60]. Поліетнічність Півдня ставила окреме питання про саму природу «народного» представництва у суді. Закон вимагав обирати по два засідателі від кожного стану. Але яким чином формувати «сільський» стан у регіоні, де поруч жили українські переселенці, кримські татари, грецькі та сербські колоністи, менонітські громади? На Лівобережжі ця норма спрацьовувала в умовах відносно однорідного православного селянства. На Таврії чи в Херсонщині вона нерідко лишалася фікцією. С. І. Дегтярьов з цього приводу зазначає, що «станові суди на нових землях запроваджувалися фактично тоді, коли самі стани лише формувалися» [5, с. 5], а це означало, що виборні механізми систематично підмінялися адміністративним призначенням.

Попри ці структурні суперечності, юрисдикційна конструкція совісного суду сама по собі мала виразно «народний» характер. Суд розглядав справи примирного характеру, кримінальні справи щодо неповнолітніх і осіб з психічними розладами, а також справи «про чаклунство і забобони» [1, с. 31]. Саме ця остання категорія є найпоказовішою: держава вводила народні вірування і звичаєві практики у правове поле, визнаючи їхню соціальну реальність і водночас намагаючись їх регламентувати. Для Таврійського суду, що охоплював мусульманське населення Криму з його нормами шаріату та кримськотатарським звичаєвим правом, ця функція набувала особливої складності – і саме вона залишається майже невивченою у вітчизняній правовій історіографії. На цьому тлі примирний характер процесу був ще однією рисою, що наближала совісний суд до традиції народного вирішення конфліктів: на відміну від станових судів, де суддя виносив рішення *ex officio*, тут процес будувався навколо досягнення згоди між сторонами – принцип, добре знайомий як копному суду, так і звичаєво-правовій практиці всіх народів регіону.

Для обґрунтування народного характеру совісних судів принципово важливо розглянути їхній зв'язок із попередньою вітчизняною традицією громадського правосуддя. На українських землях ця традиція мала глибоке коріння – передусім у копних судах XIV–XVIII ст. Як встановив М. Бедрій, копний суд «являв собою народний суд, в якому брали участь усі вільні члени громади, а його засадничою рисою була «безпосередня участь простого народу у розслідуванні й вирішенні справ» [2, с. 45]. Совісний суд успадкував від копного принцип залучення непрофесіоналів, але переніс цю участь із сфери звичаєвого права у регламентоване законодавство. Зникла громадська стихія, натомість з'явилася виборна представницька структура. Відтак совісний суд можна розглядати не як суто «імпортований» просвітницький експеримент, а як трансформацію та бюрократизацію давнішої традиції народного правосуддя. Цю спадкоємність,

однак, не слід абсолютизувати: на відміну від копного суду, де «народ» діяв колективно і безпосередньо, засідателі совісного суду були представниками станів, а не безпосередніми учасниками громади.

Ліквідація совісних судів відбувалася поступово. Таврійський совісний суд припинив існування у 1852 р., Катеринославський – у 1855 р.; у 1866 р. функції совісних суддів були остаточно передані товаришам голів цивільної і кримінальної палат [6, с. 318]. Зникнення совісних судів було частиною ширшого процесу: судова реформа 1864 р. запропонувала суспільству принципово сильнішу форму народного правосуддя – суд присяжних. Поруч із незалежним вердиктом дванадцяти, рішення шести засідателів під наглядом губернаторського ставленика виглядало анахронізмом.

Аналіз функціонування совісних судів на Півдні України дає підстави кваліфікувати їх як специфічну історико-правову форму народного правосуддя, інтегровану в імперську судову систему. По-перше, їх інституційна організація ґрунтувалася на станово-представницькому принципі: до складу входили представники основних соціальних груп (дворянства, міщанства, селянства), що забезпечувало певний рівень соціальної репрезентативності та участі місцевого населення у здійсненні правосуддя. По-друге, важливою ознакою виступав виборний (частково виборний) характер формування складу суду, який сприяв залученню населення до процесу кадрового забезпечення судових установ, хоча й залишався під контролем імперської адміністрації. По-третє, процесуальна специфіка совісних судів полягала в їх примирній, медіаційній спрямованості: вирішення спорів здійснювалося не стільки на основі формалізованих норм права, скільки з урахуванням категорій справедливості, добросовісності та «совісті». По-четверте, характерною рисою було використання поряд із позитивним правом широкого кола неформальних регуляторів – звичаїв, локальних традицій та морально-етичних уявлень, що відображало правовий плюралізм регіону. У сукупності ці ознаки свідчать про подвійний характер совісних судів як інституту, що поєднував елементи державного судочинства та традиційних форм соціального регулювання.

Список використаних джерел:

1. Шандра В. С. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. 266 с.
2. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст. : історико-правове дослідження. Львів : Галицький друкар, 2014. 264 с.
3. LeDonne J. P. Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism, 1762–1796. Princeton : Princeton University Press, 1984. 411 p.
4. Посулько О. М. Катеринославський совісний суд (1784–1855 рр.): етапи та особливості діяльності. *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 57–68. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.06.057>
5. Дегтярьов С. І. Впровадження російського станового судочинства на території України (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія: По-

літологія. Соціологія. Право. 2020. Вип. 4. С. 1–8. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/226488>

6. Шандра В. С. Совісні суди останньої чверті XVIII ст. – початку 1860-х рр. в оцінці істориків та правознавців. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. Вип. 16. С. 306–317. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13919>

Ключові слова: правова етнологія, етнокультурний підхід, правова система, глобалізація, правова ідентичність.

Key words: legal ethnology, ethnocultural approach, legal system, globalization, legal identity.

Еміль Сальчинський

*Люблінський католицький університет імені Яна Павла II,
магістр права і історії, докторант докторської школи
Науковий керівник: Мажена Діяковська – докторка хабілітат, професорка,
завідувачка кафедри Історії устрою і права факультету права, канонічного
права і адміністрації Люблінського католицького університету
імені Яна Павла II*

ЦЕРЕКВІЦЬКИЙ ТА НЕШАВСЬКИЙ ПРИВІЛЕЇ 1454 РОКУ: ПРИЧИНИ ЇХ ПРИЙНЯТТЯ, ХАРАКТЕРИСТИКА І ЗНАЧЕННЯ

Після смерті останнього представника династії П'ястів, Казимира Великого, на польському престолі владу перебрав Людовік Угорський, монарх з династії Анжуйських. Він не мав спадкоємців чоловічої статі та, бажаючи забезпечити успадкування престолу своїй доньці, вирішив видати привілей від 17 вересня 1374 року, який історіографічно називається Кошицьким привілеєм. Це започаткувало так звану політику дворянських привілеїв, згідно з якою наступні правителі, прагнучи переконати знать у своїх рішеннях та отримати реальну підтримку, видавали різні привілеї.

З часом це призвело до поступового ослаблення влади монарха на користь зростаючого становища знаті, що зрештою призвело до формування системи дворянської демократії, в якій знать мала вирішальне слово в державно-політичних справах. Одним із таких привілеїв був Цереквіцько-Нешавський привілей, виданий у 1454 році.

Історія його запровадження пов'язана з конфліктом між Королівством Польським, Великим князівством Литовським та Тевтонським орденом. У 1409-1411 роках відбулася так звана Велика війна з Тевтонським орденом. Конфлікт формально завершився Першим Торунським миром 1411 року. За цим мирним договором Польське королівство повернуло собі Добжинську землю та отримало значну компенсацію за викуп військовополонених. Однак мир був нетривалим, а політичні відносини між суперниками були дуже напруженими.